

ЛОЗИНСЬКА Ю. І.,
аспірант кафедри кримінального процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.143

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДОКАЗІВ ІЗ ПОКАЗАНЬ СВІДКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті формування доказів із показань свідків описано як складний процес, невід'ємними компонентами якого виступають як нормативно визначені дії зі збирання доказів, так і психічні процеси, які передують допиту, відбуваються під час та після нього, розуміння природи яких дає змогу з'ясувати їх достовірність чи неправдивість.

Ключові слова: доказ, показання, свідок, формування доказів, етапи формування показань.

В статье формирование доказательств из показаний свидетелей описано как сложный процесс, неотъемлемыми компонентами которого выступают как нормативно определенные действия по сбору доказательств, так и психические процессы, которые предшествуют допросу, происходят во время и после него, понимание природы которых позволяет выяснять их достоверность или ложность.

Ключевые слова: доказательство, показания, свидетель, формирование доказательств, этапы формирования показаний.

In the article, the formation of evidence from the testimony of witnesses is described as a complex process, the integral components of which are both normatively defined actions to collect evidence, and the psychic processes that precede the interrogation and takes place during and occur after it, understanding the nature of which makes it possible to ascertain their reliability or falsity.

Key words: proof, testimony, witness, formation of evidence, stages of formation of testimony.

Вступ. Із прийняттям КПК України у 2012 р. кримінальний процес збагатився легальною дефініцією показань. Так, відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Ця дефініція не залишилася поза увагою науковців та була піддана критиці, предметом для якої обиралися її компоненти – усність та письмовість форми, коло суб'єктів, які можуть давати показання, предмет показань (відомості про відомі обставини у кримінальному провадженні, що мають значення для конкретного кримінального провадження), визначення допиту як єдиної процесуальної форми одержання показань [1, с. 58–86; 2, с. 59–75]. До конструкції визначення поняття «показання» у нас також є запитання, однак зазначимо, що, в першу чергу, його треба співвідносити з легальною дефініцією доказів, наведеною у ч. 1 ст. 84 КПК України, переліком їх процесуальних джерел (ч. 2 ст. 84 КПК України) та нормативними приписами щодо процесуального порядку збирання, оцінки та використання доказів. Вони чинять визначальний вплив на визначення особливостей формування доказів із показань свідка.

Наявний нині науковий доробок із цього питання сформований завдяки роботам В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, В.Я. Дорохова, І.І. Котюка, О.М. Ларіна, І.М. Лузгіна, П.А. Лупінської, М.М. Михеєнка, М.А. Погорецького, С.М. Стахівського, М.С. Строговича, М.Є. Шумила та багатьох інших науковців, які займалися розробленням загальних положень теорії доказування, а також дослідженням В.П. Бахіна, В.К. Весельського, О.А. Гаврилова, А.В. Дулова, В.О. Коновалової, О.Я. Переверзи, О.Р. Ратінова, В.Ю. Шепітька та інших науковців, які забезпечили визначення сучасних уявлень про особливості одержання показань під час допиту.

Однак, незважаючи на значний обсяг накопичених знань про доказування у кримінальному провадженні, природу доказів, показання як їх джерело, особливості одержання показань свідків, практично відсутні роботи, в яких комплексно розглядались особливості формування доказів із показань свідків із позицій наукового доробку теорії кримінального процесу, криміналістики, юридичної психології, з урахуванням нормативних приписів КПК України 2012 р.

Постановка завдання. Метою статті є на підставі аналізу спеціальної літератури, чинного кримінального процесуального законодавства визначити особливості формування доказів із показань свідків.

Результати дослідження. У теорії кримінального процесу певною мірою традиційним є підхід, за яким формування доказів зводиться до їх збирання [3, с. 60–66; 4, с. 55; 5, с. 76]. Так, С.М. Стахівський зазначав, що термін «збирання» доказів є тотожним терміну «формування» доказів. І в першому, і в другому випадку докази виявляються і фіксуються процесуальними засобами [4, с. 55]. О.В. Баулін у цьому контексті уточнює, що формування доказів здійснюється під час пізнавально-посвідчувальної діяльності уповноваженого суб'єкта і завжди передбачає перетворення слідів злочину передбаченим законом шляхом на належну процесуальну форму – показання, речові докази і висновки експерта [5, с. 76]. Але таке надто вузьке розуміння формування доказів, на нашу думку, значно обмежує уявлення про цей процес, залишаючи за його рамками мисленеву діяльність учасників кримінального провадження оцінки та використання одержаних відомостей як доказів певних фактів, які мають значення для кримінального провадження. У цьому плані ми погоджуємося з В.П. Гмиром та М.Є. Шумилом, що такий підхід у методологічному плані видається непродуктивним, бо штучно звужує рамки бачення проблеми, обмежуючи її, наприклад, питаннями змісту, форми і способами отримання процесуальних джерел відомостей про факти, дозволяючи вирішення питання про їхню допустимість. Але в цьому разі залишаються немовби «в тіні» психологічні, гносеологічні, лінгвістичні складові феномену кримінально-судових доказів [6, с. 30; 7, с. 98]. Тобто якщо замикає формування доказів на їх збиранні, яке завершується їх фіксуванням у протоколі процесуальної дії, журналі судового засідання та його технічному записі, ми за формальною ознакою внесення певних відомостей у такий протокол, журнал та доданий до нього технічний носій інформації можемо вважати ці відомості сформованим доказом. Але на практиці такого немає і не може бути. Без перевірки цих відомостей, інтерпретації їх змісту щодо даних про обставини події кримінального правопорушення, одержаних з інших джерел, та з'ясування дотримання нормативних приписів щодо їх збирання не може бути сформоване твердження про те, що ці дані відповідають реальній події, що сталася, тобто є доказом у кримінальному провадженні. Формування доказів на прикладі досудового розслідування, пише С.А. Шейфер, не обмежується фіксуванням отриманих відомостей шляхом застосування належних засобів фіксації, тобто протоколюванням результатів слідчих дій. Формування доказів полягає у перетворенні первинної доказової інформації, що вилучається суб'єктом доказування зі слідів, залишених подією. Образи події, що зберігаються у пам'яті свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, знання, які має експерт та спеціаліст, – це ще не докази. Тому формування доказів – це комплекс здійснюваних суб'єктом доказування процедур, які дають їй змогу виявити носії інформації, яка шукається, сприйняти її та перетворити на належну процесуальну форму. Формування доказів – це процес перетворення доказової інформації у форму дока-

зів, що передбачена кримінально-процесуальним законом [8, с. 32–33]. У ньому інтегруються різні за своїм об'ємом дії з визначення їх належності, достовірності та допустимості [9, с. 70]. В.П. Гмирко та М.Є. Шумило йдуть ще далі, наголошуючи на тому, що доказ не є догмою, чимсь «застиглим» назавжди, а є динамічним юридичним явищем. Воно починає формуватися на досудовому розслідуванні, а завершується в судовому засіданні за участю сторін процесу [6, с. 30; 7, с. 98]. Але не варто сприймати цю позицію, яку ми підтримуємо, як те, що формування доказів підміняє процес доказування у кримінальному провадженні. Доказування охоплює собою як формування окремих доказів так і оперування ними під час комунікативної взаємодії суб'єктів доказування у кримінальному провадженні з метою забезпечення прийняття доброякісних процесуальних рішень.

Ще одним проблемним питанням, пов'язаним із визначенням особливостей формування доказів, джерелом яких є показання свідків, є різні підходи до розуміння сутності показань. О.Г. Шило, аналізуючи особливості правового регулювання використання показань у доказуванні в кримінальному провадженні, зазначає, що законодавча дефініція показань, наведена у ч. 1 ст. 95 КПК України, як їх іманентну ознаку включає процесуальний порядок їх отримання – під час допиту. Проте у науковій літературі небезпідставно наголошувалося на тому, що показання можуть бути отримані також і під час інших слідчих та судових дій: пред'явлення для впізнання (ст.ст. 228–230 КПК України), слідчого експерименту (ст. 240 КПК України), огляду (ст. 237 КПК України) – під час яких особа може повідомити відомості, що матимуть важливе значення як для проведення самої слідчої (розшукової) чи судової дії, так і загалом для вирішення кримінального провадження. Однак вона слушно звертає увагу на те, що за законодавчою дефініцією: показання надаються під час допиту (в усній або письмовій формі) (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань); показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ознака, що стосується суб'єкта їх надання); має бути зв'язок відомостей, що становлять зміст показань, з обставинами, які мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань).

І, відповідно, як зазначає О.Г. Шило, відсутність будь-якої з цих ознак позбавляє отримані відомості значення показань як процесуального джерела доказів [10, с. 90].

У теорії криміналістики та юридичної психології слідчі (розшукові) дії залежно від засобів збору інформації про обставини кримінального правопорушення умовно розділяють на вербальні та невербальні [11, с. 20; 12, с. 38]. Відповідно, зважаючи на те, що відомості про обставини кримінального правопорушення під час проведення допиту, одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, слідчого експерименту, обшуку, впізнання можуть одержуватися в результаті вербальної комунікації між учасниками даних слідчих (розшукових) дій, окремі науковці використовують цей факт як аргумент на користь твердження про те, що показання можуть надаватися не тільки під час допиту [13, с. 14–20; 14, с. 8]. Однак у нашому дослідженні ми, спираючись на положення ч. 1 ст. 95 КПК України, а також в умовах нормативної невизначеності природи повідомлень потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого про обставини, що мають значення для кримінального провадження, які вони здійснюють під час слідчого експерименту, впізнання, обшуку, під показаннями свідка розуміємо тільки ті відомості, які були одержані у встановленому законом порядку, під час його допиту.

Теорія криміналістики та юридичної психології також збагатила юриспруденцію комплексними дослідженнями процесів комунікативної взаємодії учасників допиту, в результаті яких були визначені базові етапи формування показань: 1) сприйняття; 2) запам'ятовування; 3) відтворення [15, с. 208; 16, с. 54; 17, с. 43; 18, с. 51; 19, с. 21–38; 20, с. 404–405]. Ці етапи визначаються як базові, тому що вони були розроблені з метою інтерпретації процесу формування показань, у першу чергу, свідків.

Наведені нами вище етапи формування показань отримали розроблення за двома напрямками: 1) поглиблення уявлень про психологічні процеси формування показань сумлінних свідків, зокрема й тих із них, які допускають мимовільне спотворення сприйнятих

відомостей про обставини події злочину; 2) розроблення особливостей формування неправдивих показань.

На те, що наявні уявлення про зміст етапів сприйняття, запам'ятовування та відтворення надто спрощено представляють процес формування показань свідків, почали звертати увагу на початку другої половини ХХ ст. Так, А.І. Вінберг писав, що етапи не вичерпують усіх психологічних чинників, що впливають на достовірність показань [21, с. 159]. У розширенні знань про процес формування показань зіграв науковий доробок у сфері нейропсихології та когнітивної психології. Завдяки йому, а також власним прикладним науковим дослідженням та практичному досвіду О.Р. Ратінов та О.А. Гаврилов визначили, що методологічно доцільним є розглядати процес формування показань свідків із точки зору змін, що відбуваються з цією інформацією, відповідно до етапів: 1) стадія сприйняття факту, події, явища; 2) стадія переробки інформації; 3) стадія відтворення інформації; 4) словесне оформлення; 5) сприйняття показань слідчим та фіксування показань; 6) повторне свідчення [22, с. 143–144]. Примітним є те, що ці науковці об'єднали у своєму баченні формування показань свідків як про суто психологічні процеси, так і передбачені кримінальним процесуальним законом дії з фіксації у протоколі допиту одержаних відомостей. А.В. Дулов запропонував ще більш детальне структурування процесу формування показань свідка, а саме: 1) відчуття; 2) сприйняття; 3) використання сприйнятого у своїх наступних діях та досвіді; 4) оцінка сприйнятого з точки зору власної моралі та правосвідомості; 5) запам'ятовування; 6) визначення допитуваним плану поведінки на майбутньому допиті; 7) встановлення контакту з допитуваним; 8) отримання розумової задачі; 9) пригадування; 10) здійснення пригадування під впливом слідчого; 11) зміна раніше прийнятих вольових рішень під впливом слідчого; 12) відтворення [23, с. 192–203].

Формування показань свідків активно досліджувалося в контексті особливостей сприйняття та вербального відтворення ознак зовнішності людини. До його компонентів у результаті вирішення цього наукового завдання пропонується включати: 1) спостереження; 2) сприйняття; 3) формування образу; 4) вивільнення з пам'яті; 5) відтворення; 6) фіксація процесуальна та криміналістична; 7) декодування вільного опису в упорядкований (системний); 8) складання орієнтувань для розшуку [11, с. 68–73; 24, с. 21–61; 25, с. 9–11]. Нині, крім описаних вище етапів формування показань, розроблені й етапи формування неправдивих показань. Варто зазначити, що в спеціальній літературі ці етапи, як правило, розкриваються як окрема послідовність локалізованих певними психічними процесами явищ або як доповнення до базових етапів формування показань. Так, наприклад, В.О. Образцов говорить про: 1) сприйняття істинної події; 2) запам'ятовування та осмислення цієї події; 3) усвідомлення мети повідомлення неправдивих відомостей та наслідків цього акту; 4) переробка сприйнятого та створення уявної моделі замисленого лжесвідчення; 5) утримання в пам'яті неправдивих показань, побудова моделі процесу їх повідомлення на допиті; 6) відтворення неправдивих показань на допиті [26, с. 503]. О. Ващук виділяє: 1) сприйняття події загалом та окремих його обставин; 2) запам'ятовування події злочину загалом, окремих його обставин; 3) зміна ідеального образу події злочину загалом, окремих його обставин (усвідомлення мети повідомлення неправдивих показань можливих наслідків цієї дії; виникнення рушійного мотиву і як результат умислу; перероблення сприйнятого та створення логічної уявної моделі замислений неправдивих показань); 4) запам'ятовування (заучування) нової моделі події злочину, окремих його обставин (утримання в пам'яті створеної моделі свідомо неправдивих показань; побудова стратегії та лінії поведінки під час проведення допиту); 5) відтворення слідчому, прокурору показань про неправдивий ідеальний образ злочину, його окремих обставин; 6) фіксація сприйнятих слідчим, прокурором показань про неправдивий ідеальний образ злочину, його окремі обставини; 7) оцінка слідчим, прокурором одержаних показань [17, с. 44]. О.Я. Переверза під час формування свідомо неправдивих показань розглядає такі етапи: 1) прийняття рішення про дачу свідомо неправдивих показань (включаючи боротьбу мотивів і формування настанови на свідому неправду); 2) планування змісту майбутнього свідомо неправдивого показання (саме на цьому етапі відбувається переробка

сприйнятого і створення уявної моделі лжесвідчення, утримання в пам'яті моделі свідомо неправдивих показань, побудова моделі процесу їх повідомлення на допиті); 3) відтворення свідомо неправдивих показань на допиті. Головною особливістю відтворення свідомо неправдивих показань є те, що допитуваному постійно доводиться контролювати свою мовленнєву діяльність, щоб не сказати «зайвого», не допустити обмовок, які розкривають його поінформованість про приховані факти. Його показання, як правило, у тій частині, яка дається у процесі вільної розповіді, менш емоційно забарвлені, в них усе сухо і чітко без зайвих слів, але є труднощі в мовленнєвому оформленні, коли йдеться про питально-відповідну частину допиту. Крім того, під час заучування показань можуть вживатися слова і вислови, не властиві освітньому рівню або віку допитуваного [27, с. 8–9].

У теорії юридичної психології, а також криміналістики не залишилися поза увагою й особливості формування показань неповнолітніх свідків. Так, з'ясовано, що на показання неповнолітніх можуть впливати вербальні здібності дитини, обсяг його словарного запасу та розвиток мови, стиль ведення опитування інтерв'юером, характер запитань, які він задає (закриті, відкриті, альтернативні та ін.), а також те, що неповнолітні відрізняються від дорослих значно вищою схильністю до навіювання, а тому може мати явище формування впевненості у неповнолітнього, що неправдиві спогади, відображають події, які реально мали місце [28, с. 47–53].

Не можна не погодитися з М.С. Строговичем, що наукова психологія показань свідка є цінною для судової практики тим, що вона досліджує загальні закономірності психічної діяльності свідків, допомагає слідству та суду з'ясувати різні обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру, які впливають на достовірність показань свідків, та застерігає від можливих помилок [20, с. 407–408].

Висновки. Таким чином, формування показань свідків є складним процесом, невід'ємними компонентами якого виступають як нормативно визначені дії слідчого, прокурора, слідчого судді, сторони захисту та суду, спрямовані на одержання показань свідка та визначення їх як джерела доказів для забезпечення прийняття доброякісних процесуальних рішень у кримінальному провадженні, а також психічні процеси, які передують допиту, проходять під час та відбуваються після нього, розуміння природи яких дає змогу з'ясувати їх достовірність чи неправдивість.

Список використаних джерел:

1. Давидова Д.В. Джерела доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д.В. Давидова ; Донецький юридичний інститут МВС України. – Кривий Ріг, 2015. – 225 с.
2. Острійчук О.П. Показання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.П. Острійчук ; Національна академія прокуратури України. – К., 2016. – 243 с.
3. Филиппова М.А. Фиксация фактических данных на предварительном следствии / М.А. Филиппова // Правоведение. – 1975. – № 7. – С. 60–66.
4. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: дис... докт. юрид. наук : 12.00.09 / С.М. Стахівський ; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2005. – 367 с.
5. Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі / О. Баулін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2017. – № 1 (47). – С. 75–81.
6. Гмирко В. Кримінально-судові докази : юридичне поняття чи дефініція / В. Гмирко // Право України. – 2014. – № 10. – С. 26–35.
7. Шумило М.Є. Поняття доказів у кримінальному процесі : пролегомени до розуміння «невловного» феномену доказового права / М.Є. Шумило // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 3. – С. 95–104.
8. Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам : проблемы теории и правового регулирования: [монография] / С.А. Шейфер. – 2-е изд., испр. и доп. - М. : Норма, Инфра-М, 2014. – 240 с.

9. Стельмах В.Ю. Сущность формирования доказательств в уголовном судопроизводстве / В.Ю. Стельмах // Вестник Уральского юридического института МВД России. – 2016. – № 4. – С. 69–73.
10. Шило О. Особливості правового регулювання використання показань у доказуванні в кримінальному провадженні / О. Шило // Право України. – 2014. – № 10. – С. 89–96.
11. Удалова Л.Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: дис... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Лариса Давидівна Удалова ; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2007. – 433 с.
12. Леонтьев А.А. Речь в криминалистике и судебной психологии / А.А. Леонтьев, А.М. Шахнарович, В.И. Батов; Ред. А.А. Леонтьев. – М. : Наука, 1977. – 62 с.
13. Новиков С.А. Показания обвиняемого в современном уголовном процессе России : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С.А. Новиков ; Санкт-Петербургский государственный университет. – С.-Пб., 2003. – 231 с.
14. Повзик Є.В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис... канд. юрид. наук / Є.В. Повзик ; Національний юридичний університет імені Я. Мудрого. – Х., 2013. – 20 с.
15. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М. : «Юрлитинформ», 2001. – 352 с.
16. Суворова Л.А. Идеальные следы в криминалистике : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л.А. Суворова ; Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2005. – 245 с.
17. Ващук О. Механизм слеодообразования заведомо ложных показаний потерпевшего при допросе / О. Ващук // LEGEA ŞI VIAȚA. – 2013. – DECEMBRIE. – С. 42–45.
18. Порубов Н.И. Допрос : процессуальные и криминалистические аспекты: [монография] / Н.И. Порубов, А.Н. Порубов. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 304 с.
19. Коновалова В.О. Допит: тактика і психологія / В.О. Коновалова. – Харив: Консум, 1999. – 157 с.
20. Сторогович М.С. Курс советского уголовного процесса / Михаил Соломонович Строгович. – М. : Изд-во «Наука», 1968. – Т. 1. – 470 с.
21. Винберг А.И. Вопросы криминалистики в зарубежных социалистических странах / А.И. Винберг. – М., 1966. – 260 с.
22. Ратинов А.Р. Использование данных психологии в буржуазной криминалистике / А.Р. Ратинов, О.А. Гаврилов // Вопросы криминалистики. – 1964. – Вып. II. – С. 127–157.
23. Дулов А.В. Судебная психология / А.В. Дулов. – Минск, 1970. – 392 с.
24. Гаврилова Н.И. Ошибки в свидетельских показаниях : (происхождение, выявление, устранение): методическое пособие / Н.И. Гаврилова. – М.: Всесоюз. Ин-т по изуч. причин и разработке мер предупреждения преступности, 1983. – 136 с.
25. Дубягин Ю.П. Использование данных о внешности человека в раскрытии и расследовании преступлений: [учебное пособие] / Ю.П. Дубягин, Ю.Г. Торбин. – М. : Акад. МВД СССР, 1987. – 67 с.
26. Образцов В.А. Глава 39. Методика расследования событий, связанных с ложью / В.А. Образцов // Криминалистика : [учебник] / Под ред. В.А. Образцова. – М., 1997. – С. 502–524.
27. Переверза О.Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.Я. Переверза ; Національна юридична академія імені Я. Мудрого. – Х., 2000. – 19 с.
28. Дозорцева Е.Г. Оценка достоверности свидетельских показаний несовершеннолетних / Е.Г. Дозорцева, А.Г. Афанасьева // Современная зарубежная психология : электронный журнал. – 2015. – Т. 4. – № 3. – С. 47–56 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://elibrary.ru/item.asp?id=25011925>.

